

***Fake News in Digital Cultures: Technology, Populism and Digital Misinformation*, Leeds: Emerald Publishing Limited, 2022, pp. 192 / *Lažne vijesti u digitalnim kulturama: tehnologija, populizam i digitalna misinformacija*, Leeds: Emerald Publishing Limited, 2022., 192 str.**

Rob Cover, Haw Ashleigh, Jay Daniel Thompson

Knjiga *Lažne vijesti u digitalnim kulturama: tehnologija, populizam i digitalna misinformacija* autora Roba Covera i Jaya Daniela Thompsona, obojice s uglednih australskih sveučilišta, u deset poglavlja proučava pojavu lažnih vijesti kojima je prethodila propaganda i medijska pristranost. Premda se ne može sa sigurnošću odrediti kome je točno knjiga namijenjena, sadržajem koji pojašnjava složene pojmove, termine i problematiku lažnih vijesti podjednako može poslužiti medijskim stručnjacima i komunikolozima, prosvjetnim djelatnicima u osnovnim i u srednjim školama te studentima. Autori objašnjavaju problematiku lažnih vijesti i njihovo značenje u digitalnoj komunikaciji „postmoderne“ kulture u kojoj je manipulacija informacijama dio interaktivnosti. Kulturološkim pristupom koji razumije pojavu lažnih vijesti naglašeni su i nedostaci u postojećim zakonskim odredbama u zaustavljanju lažnih vijesti te etička odgovornost korisnika medija.

Za bolje razumijevanje, o karakteristikama dezinformacija, lažnih vijesti, „misinformacija“ i „malinformacija“ pisale su i hrvatske autorice Nenadić i Vučković (2021). Dezinformacije su netočne i namjerno stvorene informacije s ciljem obmanjivanja javnosti kako bi se naštetilo fizičkim ili pravnim osobama, društvenim skupinama i kako bi se ostvario određeni interes. Lažne vijesti izgledaju kao prava vijest s ciljem zavaravanja radi financijske ili ideološke dobiti, a podrazumijevaju objave i članke koji se temelje na lažnim informacijama. „Misinformacije“ su neistinite informacije koje nisu stvorene s namjerom nanošenja štete. „Malinformacije“ autorice pojašnjavaju kao informacije temeljene na stvarnosti, a koje se koriste ciljano kako bi se nekome počinila šteta.

U prvom i drugom poglavlju lažne vijesti objašnjene su kao pojam, tema i socijalno pitanje iz sredine 2010., premda propaganda i medijska pristranost sežu nekoliko desetljeća unatrag. Kruženje lažnih vijesti u digitalnim kulturama stvara *online* materijal koji može imati ozbiljan utjecaj na sposobnost shvaćanja i prosuđivanja određene situacije među korisnicima medija. Autori navode primjer distribucije istinitih i točnih zdravstvenih informacija u pandemiji COVID-19, ali i slučaj bivšeg američkog predsjednika Donalda Trumpa koji je 2016. pobijedio na izborima iskoristivši stanje u američkim medijima. Dezinformacije su određene i sposobnošću objektivnog izvještavanja novinara. O važnim pitanjima, kao što su novinarska istina i novinarska praksa, sve češće raspravljaju ne samo stručnjaci

nego i znanstvenici, političari, umjetnici, ali i korisnici medija. Lažne vijesti proizišle su iz tzv. „postistine“, odnosno iz reakcije na medijski sadržaj. No, što je točno „postistina“? Postoji razlika između pojmovnog određivanja „istine“ i „činjenice“. Činjenice obuhvaćaju događaje i postupke koji su se objektivno, bez sumnje, uistinu dogodili. Pod istinom se podrazumijeva individualno ili grupno iskustvo određene stvarnosti kao reakcija na činjenicu; kako određena grupa ili pojedinac uočava i tumači činjenice. Kako bi se bolje razumjela razlika između činjenice i istine u praksi, naveden je primjer terorističkog napada na Svjetski trgovački centar 11. rujna 2001.

Činjenica jest da se napad uistinu dogodio. Teroristi Al-Kaide izvršili su teroristički napad uletjevši zrakoplovom u Svjetski trgovački centar. No, različiti korisnici medija različito tumače taj događaj jer je istina subjektivna i odnosi se na osobno tumačenje onoga što se dogodilo naspram onomu što se stvarno dogodilo. Istina kao koncept generira različite odnose. Michel Foucault tvrdi: „Istina je stvar ovoga svijeta: proizlazi iz višestrukih oblika ograničenja i izaziva moćne posljedične reakcije.“ Svako društvo ima svoj režim istine, vlastitu „opću politiku“ istine, što nije ništa drugo nego diskurs prihvaćen kao takav. U dvadeset i prvom stoljeću lažne vijesti mogu se opisati na sljedeći način: varljivi sadržaj koji prvenstveno kruži putem digitalnih mreža kako bi se kreiralo određeno javno stajalište ili percepcija o nekoj temi. To može biti tekst, zvučni ili vizualni sadržaj koji se predstavlja kao vijest, ali je namjerno lažan radi zavaravanja čitatelja i gledatelja. Dezinformacija se definira kao lažna ili pogrešna informacija, namjerno odaslana s ciljem društvene, političke ili osobne obmane. Lažne su vijesti suprotne demokraciji.

Treće poglavlje razmatra masovnu komunikaciju koja se pojavila u tradicionalnim, jednosmjernim, ograničenim i orijentiranim okvirima društva. Je li novinarstvo, kao i njegov integritet, utemeljeno na shvaćanjima istine i činjeničnosti koje su nespojive sa suvremenom komunikacijom? U proučavanju kulturnog podrijetla lažnih vijesti važno pitanje odnosi se na digitalne kulture – koja je njihova uloga? Doprinosi li digitalni uvjeti širenju lažnih vijesti kao vjerodostojnih ciljanoj publici? Autori su suglasni da promjenjiva priroda kulturnog oblikovanja digitalne komunikacije, uz postmodernizaciju suvremene kulture, s korisnicima medija koji odvajaju „istinu“ od iskaza, tj. činjenica, vodi do raspada „etičke komunikacije“, zbog čega su lažne vijesti, dezinformacije i antidemokratske poruke prisutne. Kao jedan od primjera naveden je slučaj osnivača društvene mreže *Facebook* koju se kritiziralo u javnosti upravo zbog pojave lažnih vijesti i dezinformacija. Njezin osnivač Mark Zuckerberg evoluciju lažnih vijesti objašnjava kao koncept i vezu između suvremenih digitalnih komunikacijskih oblika (društveno umrežavanje među korisnicima), što je istovremeno i „problem“ i „društveno pitanje“. Kao rješenje navodi jaču detekciju i lakšu prijavu lažnih sadržaja. Navedeno nije imalo pozitivan odjek u javnosti. Društveno umrežavanje među korisnicima putem interneta suvremena je komunikacija i interakcija u stvarnom vremenu u kojoj se medijski sadržaj dijeli i ponovno koristi (dok se izvan komunikacije koja se odvija internetskim mrežama stvara i proizvodi). Lažne vijesti, u tom kontekstu, nisu pokušaj da se poremeti kreativni angažman korisnika, ali digitalna interaktivnost i sudjelovanje različitih korisnika omogućuju stvaranje i distribuciju sadržaja svih vrsta stvarnih i lažnih vijesti.

Dok su dvadesetogodišnju interaktivnost obilježile kreativnost i demokratizacija pristupa alatima kreativnosti, noviju interaktivnost obilježavaju antidemokratske opasnosti te prisutnost lažnih vijesti i dezinformacija u digitalnim kulturama.

U četvrtom poglavlju autori navode kako kulturni pomak nije radikalno kršenje ili odvajanje od prošlosti jer se nove kulturne formacije nadograđuju i proširuju na prijašnja uređenja, prakse i norme. Ishod pomaka određuje i autentičnost vijesti kao društvenog i političkog pitanja, kritika istine i razvoj interaktivnosti, komunikacijskog procesa između korisnika i računalnog softvera.

Istaknut je važan aspekt digitalnih kultura – polisemija tekstualne produkcije, odnosno tekstualno tumačenje nekog medijskog sadržaja. Polisemija ne predstavlja problem u komunikaciji kada je kontekst preopćenit i značenje je jasno, ali predstavlja problem kad kontekst nije općenit i kad ima više od jednoga značenja, a tada se radi o dvosmislenosti. Potrebno je razumijevanje u tumačenju višeznačnosti. O ispravnom tumačenju višeznačnosti i etici proizvodnje sadržaja ovisi svakodnevna kulturna medijska digitalna praksa.

Peto poglavlje proučava tzv. *deepfake* pojavu – krivotvorinu proizišlu iz aplikacija umjetne inteligencije (AI). Taj digitalno stvoren videozapis teško je razlikovati od originala. Nije poznato koliko su korisnici medija upoznati s njegovim značenjem, a trenutačno je premalo istraživanja o ovoj temi. Korištenjem i postavljanjem fotografija, glazbe, audiovizualnih efekata i videoisječaka stvaraju se lažni videozapisi. Takav je sadržaj naizgled „autentičan“ jer se koriste videozapisi sa stvarnim licem i tijelom pojedinca, ali su spojeni u scene iz zasebne snimke u kojoj se nisu pojavili. *Deepfake* obuhvaća i govor osobe generiran računalnim programom, koja nikada nije izjavila izrečeno. Ono što je korisno i služi, primjerice, u području filmske umjetnosti, može imati negativan, pa čak i poguban utjecaj na štetu pravnih, ali i fizičkih osoba. Takve krivotvorine mogu biti videozapisi koji su seksualno eksplicitni i pornografske su prirode. Zbog navedenoga opravdan je zaključak autora da je *deepfake* sociološki problem koji može ozbiljno prijeći etičke granice.

Autori u šestom poglavlju proučavaju teorije zavjere kao posebno podmukao i vrlo raširen oblik lažnih vijesti. Zavjerenici su i generatori i tvorci sadržaja koji dalje prosljeđuju (običan GIF može promovirati zavjeru i doprinijeti njihovoj stvaranju i širenju). Demokracija je u tom kontekstu dvojaka; istovremeno jamči slobodu izražavanja korisnicima medija koji, koristeći se dostupnim alatima, doprinose proizvodnji i širenju lažnih vijesti i dezinformacija, što može predstavljati istinsku prijetnju javnoj sigurnosti. Ciljanim širenjem straha i isticanjem dezinformacija neizvjesnost pronalazi svoju publiku.

U kontekstu njihova odražavanja na trenutačne globalne događaje, ali i na utjecaj na društvene manjine, sedmo poglavlje istražuje ulogu lažnih vijesti u jačanju nepravednosti, ali i podjelu moći koja zadire u javne sfere kao alat populističke moći. Širenju lažnih vijesti pogoduju društvene, ekonomske i građanske krize jer se koristeći njima manipulira javnost, a upravo je ovisnost o navedenom ključna dimenzija lažnih vijesti. Kolektivno razumijevanje važnih globalnih pitanja podliježe značajnom utjecaju jer provjerene vijesti istovremeno kruže s dezinformacijama i „misinformacijama“. Lažna vijest ovisi o određenom stereotipu. Kao primjer navedeno je objavljivanje i širenje lažnih vijesti o imigrantima, korisnicima socijalne pomoći. Medijski sadržaji o useljenicima koji „varaju“ radi dobivanja useljeničke socijalne pomoći razdražuju ciljanu kategoriju korisnika medija te produbljuju postojeće stereotipe o imigrantima. Sadržaj potvrđuje stereotip i istovremeno uvjerenje stereotipa potvrđuje objavljeni sadržaj. Autori zaključuju da se bez jasne

ideje o tome što čini istinu ne može stvoriti prostor za sudjelovanje u smislenom i konstruktivnom društvenom dijalogu.

Osmo poglavlje proučava povjerenje javnosti u medije koje se temelji na uvjerenju da su mediji pouzdani i kompetentni izvori javnih informacija. Prema Kohringu i Matthesu (2007), navode se četiri elementa procjene povjerenja u medijski proces:

- povjerenje u odabir tema od strane medija
- povjerenje u način na koji je neki sadržaj predstavljen javnosti
- povjerenje u procjenu novinara za određenu informaciju
- povjerenje u točnost prikaza.

Percepcija vjerodostojnosti pozitivno je povezana i s ukupnim dosegom vijesti. Postoji jasna veza između nepovjerenja u medije i nepovjerenja u druge institucije. Autori ističu kako su načela racionalnosti, izborna odgovornost te pristup vjerodostojnim i točnim informacijama središnja načela liberalne demokracije. Svaki pojedinac trebao bi pokazati primjerenu razinu motivacije u traženju točnih političkih informacija i u ostvarivanju prava glasa, što ga čini informiranim članom društva. U razdoblju postdemokracije povjerenje u političke ličnosti i institucije narušeno je. Uпитno je kako korisnici medija shvaćaju iznimnu količinu javno dostupnih informacija o važnim demokratskim pitanjima. Istovremeno, različite studije javnog mnijenja potvrđuju da je sveukupno povjerenje u medije iznimno nisko.

Deveto poglavlje proučava otklanjanje dezinformacija i komunikacijsku praksu. Lažne vijesti i dezinformacije predmet su proučavanja i istraživanja od 2016. Cilj im je prepoznati lažne vijesti i dezinformacije te obuzdati i ograničiti njihovo kruženje. Autori kao jedno od rješenja vide u prepoznavanju i načinu sagledavanja lažnih vijesti te jasnom postavljanju etičkih okvira koje definira društvo na globalnoj razini. Prvi zakonski odgovori na dezinformacije pojavili su se 2010. s ciljem uklanjanja dezinformacija. Istaknuta je važnost digitalne pismenosti kao sposobnost korištenja različitim digitalnim tehnologijama kao što je korištenje različitim informacijama (pristup i procjena) i društveno odgovorna komunikacija, ali i „medijska pedagogija“. Istaknuta je važnost medijskog i digitalnog opismenjavanja unutar i izvan obrazovnih institucija.

U desetom poglavlju, razmatrajući etičku praksu, digitalno građanstvo i budućnost komunikacije, autori zaključuju da lažne vijesti, dezinformacije i obmanjujući sadržaj nisu društvene anomalije koje se mogu iskorijeniti te da nisu tehnološke nepravilnosti koje može popraviti automatiziran nadzor ili cenzura. Lažne vijesti, kao ishod novonastalih društvenih kulturoloških čimbenika, povezane su s razvojem novih aplikacija kao što je *deepfake*. Istovremeno se ne mogu zabraniti ili ograničiti bez odgovarajućih promjena i bez etičkog postupanja prema drugima, demokratskim procesima ili prema samom idealu demokracije. Lažne su vijesti ozbiljan društveni problem. Način bavljenja lažnim vijestima neodvojiv je od bavljenja globalnom suvremenom kulturom te od poimanja pravednijeg i demokratskijeg načina života.

Andrea Debak